

AJRATILGAN BO'LAKLI GAPLAR**Shoymardonova Fotima***Surxondaryo viloyati. Termiz shahri**Termiz davlat universiteti akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ajratilgan bo'lakli gaplar: nazariy asoslar va lingvistik tahlil mulohazalar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Intonatsion o'ziga xoslik, ajratilgan bo'laklarning turlari, ajratilgan bo'laklar va kiritmalar farqi, ajratilgan bo'laklarning gapdagi ifodalanishi*

O'zbek tilshunosligida gapning grammatik qurilishini o'rganish muhim o'rin tutadi. Gapning tarkibiy qismlari orasida o'zining ma'no mustaqilligi va ohang o'ziga xosligi bilan ajralib turadigan bo'laklar mavjudki, bular ajratilgan bo'lakli gaplar deb yuritiladi. Quyida ushbu mavzu bo'yicha keng qamrovli maqola taqdim etiladi.

Til — fikrni bayon qilish quroli bo'lib, u nafaqat so'zlarning oddiy tizmasidan, balki murakkab mantiqiy va grammatik aloqalardan tashkil topadi. Nutqimizda ba'zan gapning biror bo'lagiga alohida urg'u berish, uning ma'nosini to'ldirish yoki aniqlashtirish ehtiyoji tug'iladi. Bunday hollarda ajratilgan bo'laklar yordamga keladi. Ajratilgan bo'laklar gapning boshqa a'zolaridan mantiqiy va intonatsion jihatdan mustaqilligi bilan ajralib turadi.

1. Ajratilgan bo'lak tushunchasi va uning tabiat

Gapda ma'nosi va vazifasi jihatidan alohida ajratib ko'rsatilgan, maxsus ohang bilan aytiladigan ikkinchi darajali bo'laklar ajratilgan bo'laklar deyiladi. Ular gapda o'zi bog'langan bo'lakning ma'nosini izohlaydi, aniqlashtiradi yoki cheklaydi.

Ajratilgan bo'laklarning asosiy xususiyatlari:

1. Intonatsion o'ziga xoslik: Nutqda ular pauza (to'xtam) orqali ajratiladi.
2. Ma'noviy mustaqillik: Ular gapdagi biror tushunchaga qo'shimcha izoh beradi.
3. Punktatsion belgilanish: Yozuvda asosan vergul, ba'zan esa tire yordamida ajratiladi.

2. Ajratilgan bo'laklarning turlari

O'zbek tili grammatikasida ajratilgan bo'laklar asosan ikki turga bo'linadi:

- Ajratilgan aniqlashtiruvchi bo'laklar.
- Ajratilgan izohlovchi bo'laklar.

2.1. Ajratilgan aniqlashtiruvchi bo'laklar

Bunday bo'laklar o'zidan oldin kelgan gap bo'lagining (predmetning, belgi-xususiyatning, o'rin yoki vaqtning) ma'nosini toraytiradi, aniqroq qilib ko'rsatadi. Ular asosan so'roq berish orqali aniqlanadi. Masalan, "Qayerda?" degan umumiy savolga "Qayerida?" degan aniqroq javob beradi.

Misollar:

- O'rmonda, qalin daraxtlar orasida, bir kulba ko'rindi. (Bu yerda "qalin daraxtlar orasida" bo'lagi "o'rmonda" degan o'rin holini aniqlashtirmoqda).
- Ertaga, soat o'nda, majlis boshlanadi. (Bu yerda "soat o'nda" bo'lagi "ertaga" degan vaqt holini aniqlashtiryapti).

2.2. Ajratilgan izohlovchi bo'laklar

Izohlovchi bo'laklar o'zi bog'langan bo'lakni boshqa bir nom bilan ataydi yoki uning kimligini, nimaligini izohlab keladi. Ular ko'pincha ot yoki otlashgan so'zlar bilan ifodalanadi.

Misollar:

- Alisher Navoiy, buyuk mutafakkir shoir, o'zbek adabiy tiliga asos soldi. ("Buyuk mutafakkir shoir" iborasi Alisher Navoiyni izohlab kelyapti).
- Biz, yoshlar, yurtimiz kelajagi uchun mas'ulmiz. ("Yoshlar" so'zi "biz" olmoshini izohlamoqda).

3. Ajratilgan bo'laklarning gapdagi ifodalanishi

Ajratilgan bo'laklar gapning deyarli barcha ikkinchi darajali bo'laklari vazifasida kelishi mumkin:

1. Ajratilgan to'ldiruvchi: Predmetning ma'nosini cheklash yoki to'ldirish uchun xizmat qiladi. Ko'pincha tashqari, bo'lak, qaraganda kabi ko'makchilar ishtirokida hosil bo'ladi.

o Sizdan bo'lak, hech kim bu sirni bilmaydi.

2. Ajratilgan hol: Ko'pincha ravishdosh, sifatdosh va ko'makchili qurilmalar bilan ifodalanadi.

o U, shoshib-pishib, xonaga kirib keldi.

3. Ajratilgan aniqlovchi: Predmetning belgisini ajratib ko'rsatadi.

o Bu bog', mevalarga boy va serfayz, hammaga manzur bo'ldi.

4. Ajratilgan bo'laklarda tinish belgilarining qo'llanilishi

Ajratilgan bo'laklar yozuvda o'ziga xos punktuatsiyaga ega. Bu qoidalar nutqning tushunarli bo'lishini ta'minlaydi:

- Vergulning qo'llanilishi: Agar ajratilgan bo'lak gap o'rtasida kelsa, har ikki tomondan vergul bilan ajratiladi. Agar gap boshida yoki oxirida kelsa, faqat bir tomondan vergul qo'yiladi.

- Tirening qo'llanilishi: Agar ajratilgan bo'lak kuchliroq emotsiya yoki alohida ta'kid bilan aytilsa, vergul o'rniga tire qo'llanilishi mumkin. Masalan: Prezidentimiz — Shavkat Mirziyoyev — yoshlarga katta ishonch bildirdi.

5. Ajratilgan bo'laklar va kiritmalar farqi

Ko'p hollarda o'quvchilar ajratilgan bo'laklarni kiritmalar (modal so'zlar) bilan adashtiradilar. Biroq ularning farqi katta:

1. Ajratilgan bo'laklar gap a'zosi bo'ladi va u gapning biror bo'lagiga tobe bo'ladi.

2. Kiritmalar (masalan: shubhasiz, menimcha, afsuski) gap a'zosi bo'lmaydi va faqat so'zlovchining munosabatini bildiradi.

6. Ajratilgan bo'laklarning uslubiy ahamiyati

Badiiy adabiyotda ajratilgan bo'laklar tasviriylkni oshirish uchun xizmat qiladi. Yozuvchi qahramonning holatini, voqea sodir bo'layotgan joyni mufassalroq tasvirlash maqsadida ulardan unumli foydalanadi. Ommabop va ilmiy uslubda esa aniqlikni ta'minlash, tushunchalarga sharh berish uchun qo'llaniladi.

Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida personajlar portretini chizishda ajratilgan aniqllovchi va izohlovchilardan mahorat bilan foydalanilgan. Bu o'quvchi ko'z o'ngida jonli tasvir yaratishga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ajratilgan bo'lakli gaplar o'zbek tili sintaksisining ajralmas qismidir. Ular nutqimizni boyitadi, fikrning aniq va lo'nda yetib borishini ta'minlaydi. Ajratilgan bo'laklarni to'g'ri qo'llash va ularda tinish belgilarini o'z o'rnida ishlatish har bir savodli insonning vazifasidir. Grammatik qoidalarni chuqur egallash esa ona tilimizning naqadar go'zal va mantiqiy ekanligini anglashga yo'l ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'ulomov A., Asqarova M. — "Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis". Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Sayfullayeva R., Qurbonova M. — "Hozirgi o'zbek tili" (Akademik nashr). Toshkent, "Innovatsiya-Ziyo".
3. Nizomiddinova N. — "O'zbek tili punktuatsiyasi asoslari". Toshkent.
4. Mahmudov N., Nurmonov A. — "O'zbek tilining nazariy grammatikasi". Toshkent, "Ma'naviyat".
5. O'zbek tili grammatikasi (II tom, Sintaksis) — O'zR FA Til va adabiyot instituti, "Fan" nashriyoti.